

Onderzoek naar artisanale maakprocessen

Kunstgeschiedenis en beeldende kunst, design en vormgeving bewegen zich naar elkaar toe in een gedeelde fascinatie voor maakprocessen. Het Artechne-onderzoeksproject benadert artisanale maakprocessen uit de zestiende tot achttiende eeuw vanuit een nieuw technisch-kunsthistorisch perspectief. In de beeldende en toegepaste kunst is het maakproces al enkele jaren de focus, van het ambachtelijke maken tot en met het theoretisch bestuderen ervan in research. **Monika Auch**

De kennis zit in de handen

2

Professor Sven Dupré is als hoofd geschiedenis van kunst, wetenschap en techniek verbonden aan de universiteiten van Utrecht en Amsterdam. Daarnaast is hij directeur van het *Artechne*-project. Zijn expertise komt voort uit een lange reeks internationale fellowships en aanstellingen aan instituten. Zijn missie is om het perspectief van de technische kunstgeschiedenis te verbreden naar een onderzoek van het creatieve proces van de kunstenaar in al zijn materiële en intellectuele complexiteit.

Inzichten over materialen

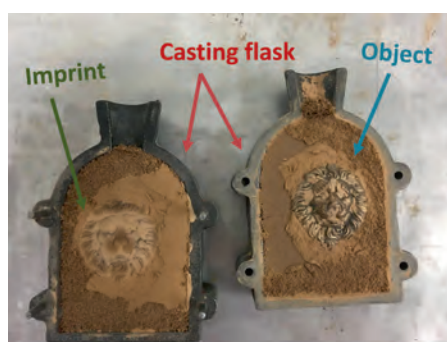
De kunstgeschiedenis heeft een traditie van interesse in materiaal en techniek. De technische kunstgeschiedenis plaatst het object en de door de kunstenaar toegepaste technieken op de

1 Van Laers *Weg-wyzer* met enkele annotaties. Dit exemplaar bevindt zich in de Othmer Library van de Chemical Heritage Foundation in Philadelphia (foto: T. Hagendijk).

2 Tonny Beentjes en Thijs Hagendijk aan het werk in het Ateliergebouw van het Rijksmuseum.

3 Voorbeeld van een mislukte mal.

4 Voorbeeld van een goede mal.

3

voorgond. De bevindingen zijn gebaseerd op historische geschreven bronnen over materiaal en techniek en het reconstrueren van de maakprocessen. Dupré: 'Het *Artechne*-onderzoeksproject zal nieuwe inzichten over kunst opleveren, die ons dichterbij het begrip en beleven van kunst gaan brengen. De technische kunstgeschiedenis bestudeert instrumenten, beelden, collecties, materialen, *skills*, *tools*, teksten en recepten. Een methodiek als het ensceneren van handelingen op geleide van oude teksten maakt het maakproces van een tijdperiode levendig. Het levert inzichten op over welke materialen werden gebruikt, hoe over die materialen gedacht werd en over hoe het object werd gemaakt en gewaardeerd.'

Maakproces onder de loep

Voor scheppende kunstenaars lijken dergelijke kunsthistorische onderzoeken naar het maakproces open deuren. De beschreven handelingen, problemen met materiaal en technieken zijn 'gewoon' onderdeel van elk creatief proces. Toch zullen de kunsthistorische studies ook het hedendaagse besef en de waardering van kunst doen veranderen. Dupré: 'Het idee om ambachtelijke, technische maakprocessen via taal te communiceren, te bewaren en te delen was lange tijd niet vanzelfsprekend. Overdracht van kennis gebeurde in face to face, in meester-geselsituaties. Pas vanaf de achttiende eeuw publiceren auteur-makers, zoals de zilversmid Willem van Laer, een handleiding. Bij *Artechne* ligt de

nadruk op interdisciplinair onderzoek om een dergelijke handleiding helemaal te kunnen bevatten. Immers, je hebt taalkundige kennis, technische kennis en materiaalkunde nodig, maar ook oog voor de politieke, sociale en religieuze omstandigheden van de periode waarin een object ontstond. Om de bronteksten te begrijpen is bijvoorbeeld praktische kennis nodig over historische maateenheden, materialen en het gebruikte werktuig. Het naspelen van handelingen en reconstrueren van artefacten is bij dit onderzoek een belangrijke methode geworden.'

Wegwijzer van een zilversmid

Thijs Hagendijk is onderzoeker bij het *Artechne*-project. Hij onderzoekt hoe de overdracht van technische kennis plaatsvond aan de

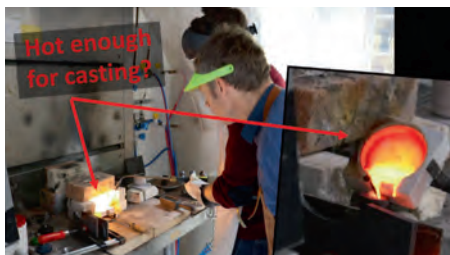

4

hand van het handboek van de achttiende-eeuwse zilversmid Willem van Laer (1674-1722), *Weg-wyzer voor aankoomende goud en zilversmeden*. Tot nog toe is niet bestudeerd hoe kunstenaars en ambachtslieden eigenlijk aan hun vaardigheden kwamen. Dit is het eerste bekende handboek in zijn soort en werd in krap vijftig jaar tijd maar liefst vier keer herdrukt. In de herdrukken zullen zeker veranderingen in de tekst zijn doorgevoerd. De kernvraag van Hagendijks onderzoek is: 'In hoeverre kon je in die tijd eigenlijk handwerk leren vanuit een boek?' Immers, het was tot dan toe - en dat is vandaag de dag niet anders - gebruikelijk dat een ambacht in een meester-geselsituatie en door directe kennisoverdracht werd geleerd.

Het volgen van aanwijzingen van geschreven DIY-teksten is niet eenvoudig. Iedere kunstenaar die weleens op YouTube te rade ging, zal weten dat de kennisoverdracht via filmpjes niet alles vertelt. De vaak subtiele hand-oog-oorcoördinatie bij creatieve handelingen kan alleen door zelf doen en fouten maken worden geleerd. Richard Sennett zegt in zijn boek *The hand*, over het werk van de ambachtsman, dat pas na 20.000 uur een handeling soepel verloopt en meesterschap ontstaat. Pas dan wordt de vrijheid van de creativiteit niet meer beperkt door technisch gestuntel.

De Franse keramist Bernard Palissy schreef hierover: 'Zelfs al zou ik duizenden vellen papier gebruiken om alle gebeurtenissen te beschrij-

5

6

7

ven bij het leren van deze kunst, dan nog kan ik je verzekeren, zelfs al heb je een nog zo goed stel hersenen, je zou nog steeds duizenden fouten maken. Deze kunst kan niet van geschreven aanwijzingen worden geleerd. Zelfs als waren de fouten beschreven, dan zou je ze niet voor waar aannemen totdat de praktijk je duizend ongemakken heeft bezorgd.¹ In dit citaat uit een lezing van Hagendijk staat het leren door fouten en de veelvuldige herhaling van handelingen centraal. Maar hoe zien de handelingen er eigenlijk uit? Hoe houd je een gereedschap vast? Hoe scherp je een burijn? Hoe voel je de juiste spanning in weefdraden? Hoe beoordeel je het smeltpunt van metaal?

Reconstrueren van de geschiedenis

Het natrekken van de beschreven maakprocessen in Van Laers *Wegwijzer* was alleen mogelijk onder begeleiding van een vakman. Hagendijk

5 **Reconstrueren van het gieten van zilver.**

6 **Een gelukte reconstructie.**

7 **Thijs Hagendijk werkt aan de reconstructie van een mal naar aanwijzingen van Van Laer.**

werkt hiervoor samen met Tonny Beentjes. Beentjes is goud- en edelsmid, docent metaalrestauratie en conservering en onderzoekt de historische metaalbewerkingstechnieken in het Ateliergebouw van de Universiteit van Amsterdam en het Rijksmuseum. Alleen door het daadwerkelijke naspelen in een handenchoerografie konden Hagendijk en Beentjes vaststellen welke essentiële informatie over de volgorde van handelingen in het boek van Van Laer ontbrak. Een ander hiaat was informatie over de sensorische eigenschappen van materiaal. In dit geval: hoe bepaal je de juiste giettemperatuur voor zilver? Welke kleur, geur en oppervlaktestructuur heeft het metaal op het ideale moment voor het gieten? Proefondervindelijk blijkt dan tijdens de reconstructie dat een behoorlijk niveau aan vaardigheden de voorwaarde is om de aanwijzingen in het boek te kunnen volgen. De *Wegwijzer* was zeker een waardevol boek, maar geen DIY-cursus om het vak te leren. Daarvoor moest dan toch de traditionele weg worden afgelegd. Het boek was wel een poging om het leerproces gestructureerd in taal vast te houden. Zonder twijfel zal de wijde verspreiding door de vele herdrukken de nodige discussies in zilversmidgilden hebben veroorzaakt en op die manier wederom tot uitwisseling en vernieuwing van vakspecifieke kennis hebben geleid.

Tacit knowledge

Het begrip *tacit knowledge*, dat in de technische kunstgeschiedenis wordt gebruikt, omvat de non-verbale, tactiele kennis in onze handen en een herinneringsvermogen van bewegingen en sensorische informatie. De zoektocht naar de soms eeuwenoude tacit knowledge van kunstenaars en ambachtslieden is een populair onderwerp, zie de tv-serie *Het geheim van de meester* en recent in de beeldende kunst en vormgeving gesubsidieerde onderzoekstrajecten naar bijvoorbeeld het kleurgebruik van Rembrandt of de Japanse Ikat-techniek. De aantrekkingskracht van niet in verklarende woorden te vatten maakprocessen is *en vogue*. Daarachter gaan zowel wetenschappelijke drijfveren met baanbrekende nieuwe vraagstellingen als een nostalgische behoefte naar ambachtelijkheid schuil, evenals de magnetische aantrekkingskracht van meesterlijk handmatig werk.

Met dank aan Sven Dupré en Thijs Hagendijk voor het ter beschikking stellen van recente bronnen en afbeeldingen.

Monika Auch is beeldend kunstenaar en redactielid.

Noot

1 Citaat uit lezing van T. Hagendijk, *Descartes Colloquium*, 21 februari 2017. Bron: Smith, P.H. (2004). *The Body of the Artisan*, The University of Chicago Press, 103 (vertaling: M. Auch).

Websites

- www.artechne.nl
- www.globalknowledgesociety.com
- www.nicas-research.nl